

UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Domeniul: Filosofie

TEZĂ DE DOCTORAT

Dimensiunile identității europene

Coordonator științific: Prof. Univ. Dr. Liviu-Petru Zăpârțan

Domeniul: Filosofie

Doctorand: Dana Irina (căsătorită Pop-Irina)

Cluj-Napoca

2012

CUPRINS

Mulțumiri	4
INTRODUCERE	5
Cadru teoretic. Identitatea europeană în literatura de specialitate.....	6
Motivația alegerii temei	10
Obiective.....	12
Metodologia cercetării	13
Considerații finale	14
1. CONCEPTUL DE IDENTITATE EUROPEANĂ	17
1.1. Conceptul de identitate	18
1.2. Identitatea europeană dincolo de stat	20
1.3. Naționalismul: efemer, primordial?	22
1.4. Identitate națională versus identitate europeană	26
1.5. Scenariile identității europene	31
1.6. Percepția identității europene printre europeni	33
2. DIMENSIUNEA CULTURALĂ A IDENTITĂȚII EUROPENE.....	40
Introducere.....	40
2.1. De la integrare spre identitate: via cultura	42
2.2. Abordările identității culturale	48
2.2.1 Abordarea esențialistă	48
2.2.2 Abordarea constructivistă.....	51
2.3. Construind pe diversitate.....	53
2.3.1 Miturile și simbolurile identității culturale europene	53
2.3.2. Rolul instituțiilor comunitare: identitatea culturală în discursurile oficiale.....	60
2.3.3. Evoluția identității europene culturale în textele și tratatele comunitare...78	
Concluzie	85
3. IDENTITATEA POLITICĂ EUROPEANĂ.....	89
Introducere.....	89
3.1. Construcția identității politice	91

3.2. Spre o identitate europeană : cultură sau politică?.....	96
3.3 Abordările identității politice.....	100
3.3.1 <i>Identitatea. Concept și definiții</i>	102
3.3.2. <i>Abordarea constructivistă a identității politice</i>	105
3.4. Formele identității politice	109
3.4.1. <i>Afirmarea identității europene externe</i>	110
3.4.2. <i>Identitatea- expresie a proiectului comun</i>	112
3.4.3. <i>Identitatea- reflecție a comunității cetățenești</i>	113
3.5. <i>Identitatea europeană din perspectiva textelor si politicilor comunitare</i>	115
3.5.1 <i>Expresia identității în cadrul politicilor comunitare</i>	116
3.5.2 <i>Politicile comunitare în căutarea legitimității</i>	118
5.6. Strategii identității europene politice	120
Concluzie	124
4. CONSTRUCȚIA JURIDICĂ A IDENTITĂȚII EUROPENE	127
Introducere.....	127
Incursiune filosofică: Jürgen Habermas, societatea europeană, solidaritatea post-națională.....	130
4.1. Considerații teoretice asupra naturii legale a Uniunii Europene.....	139
4.2. Curtea Europeană de Justiție și rolul său în procesul constituționalizării	148
4.3 Codul Civil European ca instrument al făuririi identității europene juridice.....	153
4.4. Ordinea legală constituțională	156
4.4.1. <i>Constituția Europeană și guvernarea judiciară</i>	159
4.4.2. <i>Statul European Constituțional și diversitatea europeană</i>	162
Concluzie: patriotismul constituțional ca identitate europeană	166
CONCLUZII	170
1.Cultura.....	172
2.Constituția.....	174
3.Instituțiile.....	176
4.Dreptul	179
REFERINȚE BIBLIOGRAFICE	185

Mulțumiri

Prezenta lucrare a fost realizată cu sprijinul Fondului Social European și al Universității Babeș-Bolyai, acordat prin proiectul de burse doctorale POSDRU*.

Precizăm totodată că bursa doctorală POSDRU ne-a oferit șansa efectuării unui stagiu de cercetare în cadrul *Institut d'Etudes Européennes* din Bruxelles (unité de recherche: Centre d'étude de la vie politique), sub coordonarea dlui.prof.univ. Jean Michel DeWaele (Université Libre de Bruxelles) și a d-șoarei prof. Ramona Coman, director adjunct al Centrului pentru studiul vieții politice, cărora le adresăm pe această cale sincere mulțumiri pentru colaborare și îndrumarea academică de neprețuit.

Nu în ultimul rând dorim să mulțumim dlui. prof. univ. dr. Zăpârțan Liviu-Petru pentru coordonarea științifică acordată pe parcursul celor trei ani de studii doctorale, pentru cunoștințele împărtășite cu dedicație și profesionalism, precum și pentru aria de expertiză vastă pusă în slujba cercetării academice desfășurate la cel mai înalt nivel.

*** *Investește în oameni !***

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară 1. Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere

Domeniul major de intervenție 1.5. Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării

Contract nr: POSDRU/88/1.5/S/60185: „STUDII DOCTORALE INOVATIVE ÎNTR-O SOCIETATE BAZATĂ PE CUNOAȘTERE”

REZUMAT

CUVINTE CHEIE: *identitate europeană, cultură, politică, politici comunitare, drept european, instituții comunitare, Uniunea Europeană etc.*

1. Cadru teoretic. Identitatea europeană în literatura de specialitate

Deși utilizarea științifică a noțiunii de „identitate europeană” a înregistrat progrese începând cu anii 2000, expresia continuă să ridice probleme. O mare parte a literaturii pe acest subiect, tratează în general, în termeni istorici sau filosofici valorile și modul de viață comune Europei, *fie ca și continent regrupând un ansamblu de state, fie ca o civilizație care o deosebesc de restul lumii, legitimând într-o anumită măsură procesul de integrare economică și politică*¹. O altă parte a literaturii, abordează identitatea europeană ca și proces psiho-sociologic sau socio-politic de atașare a cetățenilor față de spațiul european și de comunitatea politică atinsă prin integrare.

Identitatea europeană va suscita treptat o serie de dezbateri purtând asupra validității sociologice a conceptului de identitate. Rogers Brubaker și Frederic Cooper subliniază *inconvenientele unui concept pe care reformulările frecvente l-au făcut puțin operațional*²; în acest sens, identitatea este, după cum susține Sophie Duchesne, prinsă într-o serie de tensiuni: între *similitudine și diferență, obiectivitate și subiectivitate, individual și colectiv, permanență, contextualitate și transformare*³.

Într-un registru sociologic, Charles Tilly tratează identitățile (întotdeauna la plural) prin intermediul răspunsurilor pe care indivizii/grupurile de indivizi le dau întrebării: cine suntem noi?⁴, susținând că aceste răspunsuri exercită o influență incontestabilă asupra capacității și înclinației actorilor sociali de a negocia și a acționa unitar. Rămâne doar să aplicăm această noțiune Europei.

Identitatea presupune existența unei forme a istoriei negociate de către grupuri, transmisă prin intermediul instituțiilor astfel încât indivizii vizați să se recunoască în

¹ Sophie Duchesne (ed.), “L’identité européenne, entre science politique et science fiction”, in *Politique européenne*, Paris: L’Harmattan, n. 30/2010, p. 7.

² Rogers Brubaker and Frederic Cooper, “Beyond Identity”, in *Theory and Society*, vol. 29/2000, pp. 1- 47.

³ Sophie Duchesne, *op.cit.*, p. 8.

⁴ Charles Tilly, “Political Identities in Changing Polities”, in *Social Research*, vol. 70, n. 2/2003, p. 608.

aceasta. Istoria este întotdeauna mai puțin consensuală sau univocă decât lasă a se înțelege utilizarea politică a identității: „imagarul național” este ca oricare reprezentare colectivă, mereu multiplă și conflictuală, obiect de negociere și confruntări permanente. Este Europa în prezent purtătoarea unei astfel de istorii? Putem considera că există în prezent un imagar european, chiar controversat, variabil de la un stat la altul suficient construit și prezent astfel încât să exercite o influență asupra modului în care europenii negociază, acționează unii în raport cu alții și cu restul lumii? Răspunsul acestei întrebări a fost căutat, demonstrat și demontat de numeroși autori.

Introducerea noțiunii de identitate în sfera studiilor europene a fost rezultatul cercetărilor prin sondaje, și mai exact după cum subliniază Celine Belot⁵, al analiștilor Eurobarometrelor care l-au utilizat pentru a explica *multidimensionalitatea indicatorilor de susținere a integrării; aceasta a servit la calificarea dimensiunii non-evaluative a răspunsurilor cetățenilor purtând asupra aprecierii subiective a construcției europene, pe care designerii Eurobarometrelor o considerau ca fiind cea mai afectivă, emoțională*⁶.

În același timp, studiile europene au cunoscut o turnură metodologică importantă: anii 2000 au fost caracterizați de o multiplicare a cercetărilor calitative pe tema atitudinilor privind integrarea europeană⁷. Dincolo de metodele diferite, aceste cercetări, adesea comparative, au încercat să aprofundeze natura relațiilor pe care cetățenii europeni le stabileau cu proiectul european⁸. Majoritatea acestor cercetări interogau – direct sau indirect – existența unui proces de identificare a intervievaților cu Uniunea Europeană, observând în alte cuvinte influența crescândă a istoriei, a istoriilor europene asupra opiniilor și comportamentelor cetățenilor săi. Fiecare din aceste lucrări pune accentul pe aspectele diferite ale relațiilor care se stabilesc sau nu între Uniune și europeni,

⁵ Céline Belot, “Le tournant identitaire des études consacrées aux attitudes à l’égard de l’Europe. Genèse, apports, limites”, in *Politique européenne*, Paris: L’Harmattan, n. 30/2010, pp. 17-43.

⁶ Sophie Duchesne (ed.), “L’identité européenne, entre science politique et science fiction”, *op.cit.*, p. 10

⁷ A se vedea cu titlu exemplificativ: Juan Diez Medrano, *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain and the United Kingdom*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2003; Michael Bruter, *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, London: Palgrave-McMillan, 2005; Richard Robyn, *The Changing Face of European Identity: A Seven-Nation Study of (Supra-)National Attachments*, New York: Routledge, 2005; Jonna Johansson, *Learning To Be (come) A Good European: A Critical Analysis of the Official European Union Discourse on European Identity and Higher Education*, Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, Dissertation No. 417, 2007; J. White, “Europe and the Common”, in *Political Studies*, vol. 58, 2010, pp. 104-122.

⁸ Unii dintre acești autori precum Michael Bruter, Richard Robyn sau Lynn Jamieson au încercat să demonstreze în mod direct dezvoltarea unei identități europene.

convergențele sunt numeroase și toate subliniază caracterul problematic al noțiunii de „identitate europeană”.

Pe de altă parte, numeroase studii au arătat că identificarea de sine ca european provine direct din sentimentul apartenenței naționale; în acest sens vom susține teza care a atras puncte de vedere convergente: identitatea națională nu este contradictorie cu sentimentul de apartenență la Uniunea Europeană ci dimpotrivă; tot ceea ce se poate observa analizând relația cu proiectul european se construiește în raport cu națiunea, fie prin „extensie”-sunt european fiindcă sunt francez, belgian, german etc, fie prin „compensație”-sunt european fiindcă nu mă simt spaniol sau britanic dar aproape niciodată pe considerentul: nu mă simt european pentru că sunt foarte naționalist.

Ipoteza absenței antagoniei între apartenența națională și cea europeană pe care o vom prelua în lucrarea noastră, a fost dezvoltată chiar din anii 1970, reprezentând timp îndelungat un *a priori* în studiile europene și cercetările prin sondaje. Aceasta nu semnifică însă că ceea ce vom califica drept „identitate europeană” se dezvoltă în aceeași manieră și pe același model ca identitatea națională ci mai degrabă că modelul spre care ne îndreptăm în prezent este mai complex din moment ce articulează persistența identităților naționale cu dezvoltarea unei alte forme de atașament, mai individualiste față de Uniunea Europeană.

Adrian Favell este unul dintre autorii care adoptă o poziție mai radicală cu privire la dificultățile întâlnite când se încearcă operaționalizarea cu metode calitative, a noțiunii de identitate europeană⁹. Favell sugerează să renunțăm la a ne înverșuna să înțelegem prin dezvoltarea identității europene legitimarea proiectului european: *doar prin comportamentul lor, prin maniera în care europenii își vor însuși drepturile și obligațiile pe care le conferă integrarea, se va consolida Uniunea Europeană*¹⁰.

În ciuda vechimii declarațiilor politice referitoare la identitatea europeană, analiza sociologică a procesului de identificare a cetățenilor europeni cu entitatea politică europeană nu se va concretiza cu adevărat decât începând cu anii 2000. Analizele cantitative au produs atunci lucrări numeroase luând în discuție dimensiunea afectivă – în

⁹ A se vedea Adrian Favell, *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*, Oxford: Blackwell, 2008.

¹⁰ A. Favell, “European identity and European citizenship in three “Eurocities”: A sociological approach to the European Union” in *Politique européenne*, Paris: L’Harmattan, n. 30/2010, p. 187-224.

opoziție cu susținerea bazată pe considerente utilitariste- a atitudinilor privind integrarea. De exemplu, un articol al autoarei Celine Belot surprinde modalitatea în care lucrările converg atât în ceea ce privește rezultatele (multidimensionalitatea acestor atitudini, persistența variabilelor sociale și importanța contextului național, identificarea cu Europa întreținând legături puternice și complexe cu identificarea națională) dar și referitor la limitele acestora. Mai mult chiar, în ultimul deceniu, toate rapoartele Comisiei Europene consacrate opiniei cetățenilor cu privire la Europa (Eurobarometrele) includ o parte intitulată *Identitatea Europeană*, ținând evidența procentajului cetățenilor Uniunii care se auto-califică drept europeni.

2. Motivația alegerii temei

La început de secol XXI, într-un moment în care Uniunea Europeană traversează o controversată criză financiară, luptând pentru o intensificare a integrării politice, ne confruntăm cu întrebarea dacă Europa devine din ce în ce mai unită din punct de vedere cultural, social sau juridic iar identitatea sa europeană tot mai evidentă. Tocmai actualul context economic, dificil și marcat de neînțelegeri, care îndeamnă atât cercetătorii, oficialii naționali dar și liderii de la Bruxelles să caute diferite soluții pentru ieșirea din criză, ne-a motivat să analizăm proiectele și prospectele vizând eventuala evoluție a identității Uniunii Europene, căutând răspunsuri la o serie de întrebări: Cum este actualmente percepută UE de către proprii săi cetățeni? Ce înlesnește identificarea ? etc.

Experiențele din trecut ne arată că *identificarea cu statul-națiune a apărut doar după o omogenizare culturală și lingvistică îndelungată a cetățenilor, purtarea de războaie, stabilirea drepturilor și obligațiilor cetățenești, construirea unei imagini a națiunii dotate cu simboluri și ritualuri, existența dușmanilor comuni și emergența progresivă a sistemului de educație și a mass-media*¹¹. După cum susține Montserrat Gibernau, consolidarea identității naționale asociată cu statele națiune europene a fost acompaniată de o întărire a identităților regionale, cum ar fi de exemplu cazul națiunilor fără stat: Catalonia și Scoția, unde *un sens distinct al identității bazat pe o cultură*

¹¹ Montserrat Guibernau, "Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment", in *Nations and Nationalism*, 10(1/2), 2004, p. 140.

comună, istorie și atașament față de un teritoriu clar delimitat și voința de a-și decide propriul viitor politic rezistă de secole¹²; mai mult chiar, politicile implementate de Spania și Marea Britanie au dus la apariția unor instituții politice descentralizate care în schimb au contribuit la intensificarea sentimentului de apartenență și chiar la o răspândire a identității împărtășite. Societățile europene occidentale de asemenea sunt caracterizate de o compatibilitate între identitatea națională și cea regională, progresând concomitent, fapt care ne poate îndreptăți să considerăm că un alt nivel al identității, de data aceasta de o natură supranațională a apărut în rândul cetățenilor europeni odată ce aceștia au conștientizat implicațiile politice ale UE pentru viețile proprii. În acest sens, Montserrat Guibernau sugerează că nu trebuie să ne așteptăm ca identitatea europeană să urmeze traseul identității naționale din simplul motiv că *Uniunea Europeană este un nou tip de instituție politică născută într-un context socio-politic și economic nou, modelat de globalizare*¹³.

După cum vom demonstra pe parcursul primelor două părți ale tezei (subcapitolele „Rolul instituțiilor comunitare: identitatea europeană în discursurile oficiale” sau „Identitatea europeană politică din perspectiva textelor și politicilor comunitare”), identitatea europeană este generată instituțional de *sus-în-jos* (top-down), destinată să întărească solidaritatea dintre diverșii săi cetățeni și să intensifice sentimentul loialității față de UE.

Identitatea europeană (ca și cetățenia de altfel) nu poate fi fondată printr-o omogenizare care să anihileze diversitățile, fie acestea lingvistice, culturale sau juridice, la fel cum nu poate pretinde fundamentele unui trecut comun sau granițe geografice clar delimitate.

În schimb o identitate europeană emergentă are la bază conștiința împărtășită a apartenenței la un spațiu economic și politic definit de capitalism, bunăstare socială, democrație, regula de drept și drepturile omului. După cum dorim să subliniem prin demersul nostru, aceștia reprezintă pilonii unei identități europene, construiți prin intermediul politicilor culturale, prin aplicarea dreptului comunitar și activitatea jurisprudențială a Curții Europene de Justiție precum și printr-o cultură politică tot mai

¹² *Idem.*

¹³ Montserrat Guibernau, “Prospects for a European Identity”, in *Int J Polit Cult Soc*, (2011) 24, p. 35.

larg împărtășită de membrii UE. Întrebarea care se ivește în momentele actuale de controversată criză financiară și căreia vom încerca să îi găsim răspunsuri este următoarea: sunt elementele în discuție suficiente pentru a genera loialitatea față de UE?

Cert este că până în prezent progresul economic a fost motorul integrării europene, astfel că un eșec major în acest domeniu ar submina progresul Uniunii, încetinind sau chiar stopând integrarea politică. După cum demonstrează Eurobarometrele recente, se înregistrează chiar un declin în perceperea avantajelor de a fi membru UE. Trendul caracterizează printre altele state precum Grecia, Portugalia, Italia care se confruntă cu puternice crize suverane ale datoriilor, resimțind amar măsurile de austeritate impuse. În aceste circumstanțe, *unii autori consideră că o identitate încă incipientă și fragilă este în pericol de a primi o puternică lovitură având drept consecință resurgența identității naționale și a naționalismului*¹⁴, opinie în evidentă contradicție cu însăși teza pe care o argumentăm conform căreia identitatea europeană poate coexista cu cea națională, interacționând de o manieră complementară; această teză pe care o vom dezvolta pe parcursul mai multor subcapitole („Identitatea națională: primordială, efemeră? Identitate națională versus identitate europeană??? Identitatea națională și procesul europenizării, „Modelul Europenității: civic, etnic sau multicultural”, etc.) subliniază totodată importanța rolului pe care identitățile multiple - tradițional împărțite în trei categorii: regionale, naționale și europene, îl dețin în construirea Europei ca *polis*.

Chiar dacă în forma sa actuală, identitatea europeană nu trezește sentimente asemănătoare celor suscitade de identitatea națională, cu o încărcătură emoțională mult mai accentuată, afirmăm că nu este totuși dificil a găsi cauze și interese comune care să unească europenii și să-i îndemne spre o conștientizare a apartenenței la Uniunea Europeană.

3. Obiective

Din anumite puncte de vedere, Uniunea Europeană reprezintă *atât un sistem de guvernare supranațional, o formă inedită a comunității politice dar și o construcție fragilă în curs de formare cu un sens ambiguu al identității*¹⁵. Demersul nostru are drept

¹⁴ Montserrat Guibernau, “Prospects for a European Identity”, in *Int J Polit Cult Soc* (2011) 24, p. 40.

¹⁵ *Ibidem*, p. 31.

obiectiv analizarea variatelor dimensiuni ale identității europene (de la cea culturală, politică, până la cea construită juridic), pentru ca în final să oferim o serie de prospecte asociate dezvoltării acestui tip de identitate; totodată, pe măsura abordării, vom observa și evoluția percepțiilor europenilor cu privire la UE, explorând marile provocări cu care se confruntă o identitatea europeană încă fragilă.

După cum vom demonstra în partea a doua a tezei („Dimensiunea culturală a identității europene”), Europa este o realitate culturală care transcende granițele UE deși recent s-a încetățenit practica identificării Europei cu Uniunea Europeană. În prezent, „europenitatea” este o noțiune larg folosită cu referire la integrarea europeană, dreptul comunitar și cetățenie, sau la generarea identității europene.

Argumentul nostru pornește de la considerentul că istoria și geografia Europei nu sunt criterii suficiente care să stabilească apartenența la Europa; ideea de Europa nu a fost lansată prin referire la spațiul geografic sau la divizările istorice ci ca și concept aflat în conexiune cu moștenirea culturală, politică și legală a Europei; granițele geografice ale Europei au suferit schimbări dramatice de-a lungul timpului și chiar în perioda ultimelor decenii (de la unificarea Germaniei, separarea Cehoslovaciei sau dezmembrarea Iugoslaviei) astfel că noile valuri de aderare din 2004 și 2007 întăresc această convingere.

Astfel, alături de numeroși cercetători și politicieni, împărtășim teza tot mai răspândită potrivit căreia elemente precum împărtășirea unei culturi comune, sistemul de valori sociale (progresul și bunăstarea), politice (democrația și libertatea) sau juridice (respectul față de drepturile omului) unesc europenii fiind elemente cheie în procesul de construire a identității europene.

4. Structura lucrării

*Europa este o pădure de idei, simboluri și mituri; este în același timp o oglindă ce reflectă o multitudine de concepte și sensuri, mai mult decât o prismă care concentrează mințile și inimile popoarelor sale în jurul unei singure teme centrale*¹⁶.

¹⁶ Peter van Ham, *European Integration and the Postmodern Condition. Governance, Democracy, Identity*, London: Routledge, 2001, p. 58

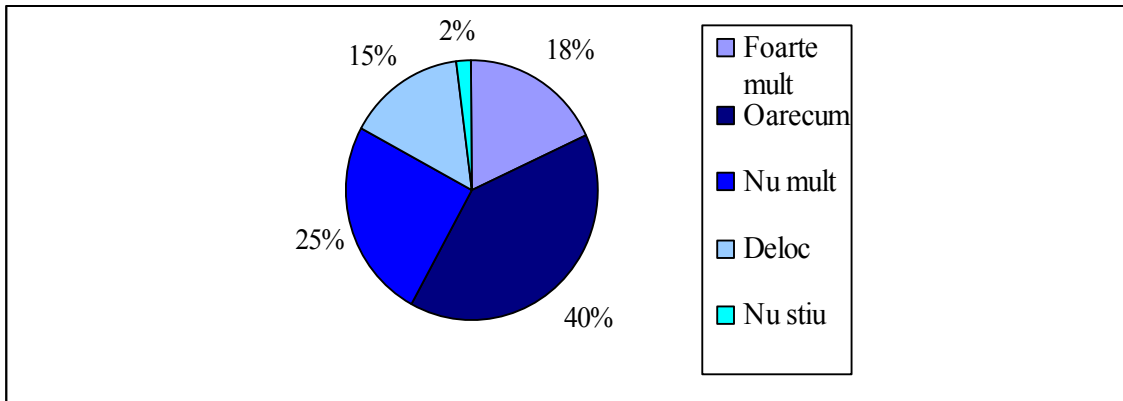
Dezbaterea pe tema integrării europene reflectă această ambivalență din moment ce se referă atât la un *proces de convergență socio-economică* de durată între societățile europene, la un *proces de cooperare între state-națiune europene și regiuni* în variate domenii dar și la un *proces de construire a unei identități europene*. Acest din urmă proces va fi abordat în lucrarea noastră, structurată în patru părți.

Deși teza va debuta cu un prim capitol dedicat „Conceptului de identitate europeană”, luând în discuție elemente precum identitatea europeană dincolo de stat, identitate națională versus identitate europeană etc., nu dorim să ne lansăm într-o încercare inutilă și auto-contradictorie de a găsi o definiție concludentă a ceea ce este identitatea europeană; dimpotrivă pe parcursul celor trei capitole principale „Dimensiunea culturală a identității europene”, „Identitatea europeană politică” și „Identitatea europeană construită juridic” avem ca obiective prezentarea elementelor constitutive ale identității și realizarea unei anchete vizând inter-relaționarea dintre diferitele tipuri de identitate europeană precum și cele mai semnificative manifestări politice, instituționale și legale ale Uniunii Europene.

Vom dezbate totodată scenariile identității europene dintre care ne raliem celui care consideră procesul de construire a identității europene ca fiind abia la început astfel că, treptat se va articula identitatea europeană colectivă. Ideea noastră are la bază o serie de argumente întemeiate pe datele furnizate de cele mai recente Eurobarometre: astfel în primul rând, proiectul european este în desfășurare doar de la mijlocul anilor 1960 iar cea mai mare expansiune a oportunităților de a interacționa cu alte persoane din Europa a avut loc începând cu piața unică, la jumătatea anilor 1980. Așadar poate fi prea devreme pentru a se contura o majoritate care să creeze o națiune europeană. În cele din urmă, identităților naționale le-au luat sute de ani să evolueze pe când europenii interacționează mai intens doar de douăzeci și cinci de ani. În al doilea rând, demografia lucrează în favoarea UE iar noile generații de tineri vor ajunge progresiv să se considere europeni. În al treilea rând, odată cu creșterea nivelului de calificare și educație în general, europenii vor fi mult mai interesați pe plan cultural și nu numai, de alte aspecte (studii, călătorii, servicii etc.) ajungându-se pe această cale la o răspândire a identității europene; dovada o reprezintă două euro-sondaje recente furnizate de Eurobarometrul Special 346 (2011).

Dacă în 2004 existau puține dovezi ale unei revărsări a entuziasmului în rândul cetățenilor Europei în privința conturării unei națiuni europene, Eurobarometrul din 2011 aduce noi clarificări. Astfel, după cum reiese din graficul următor, calitatea de a fi european contează din ce în ce mai mult.

Cât de mult contează pentru dvs. personal faptul că sunteți european?

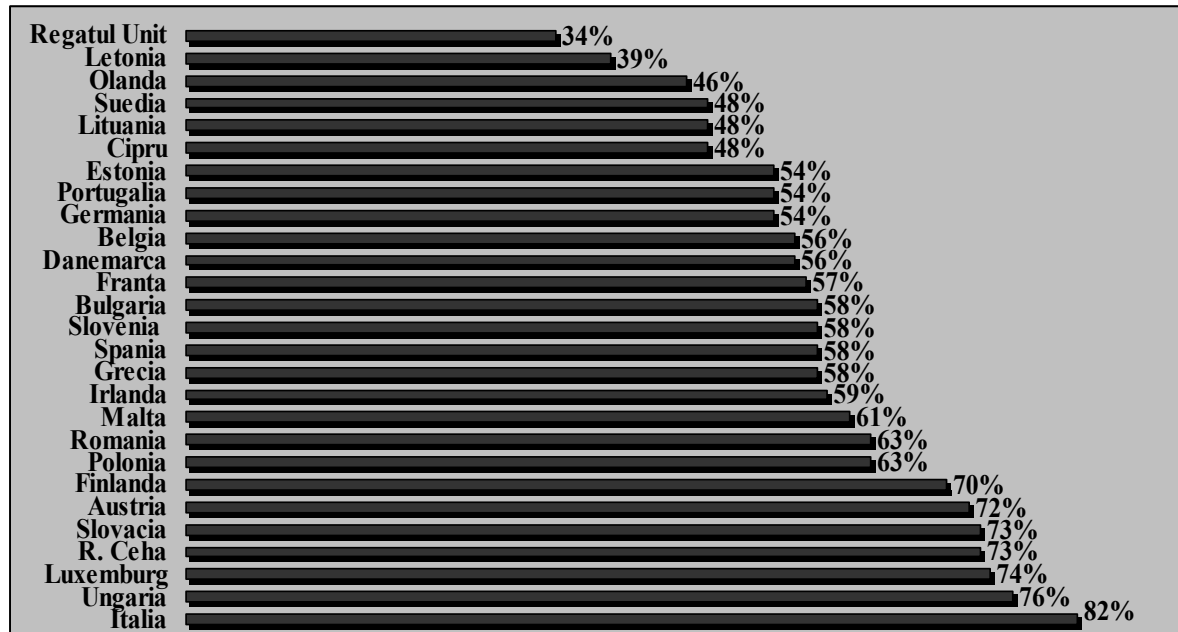

* Sursa: *Special Eurobarometer 346* Aprilie 2011

Astfel, în comparație cu ultima dată când această întrebare a fost adresată (Eurobarometrul Standard 71 din primăvara anului 2009), numărul celor pentru care a fi european contează foarte mult a crescut cu 3 procente (de la 15% la 18%).

La modul general, vom arăta că atitudinile față de identitatea europeană variază de la un grup socio-demografic la altul dar și de la un stat la altul. Analizând datele la nivel național, cel mai ridicat procentaj de respondenți pentru care “a fi european” contează în mod personal se găsește în Italia (82%), Ungaria (76%), Luxemburg (74%), Republica Cehă (73%), Slovacia (73%), Austria (72%) și Finlanda (70%). La polul opus, cele mai scăzute procente sunt înregistrate în Regatul Unit (34%) și Letonia (39%).

Cât de mult contează pentru dvs. ca cetățean al statului (X) faptul că sunteți european?

*Sursa: *Special Eurobarometer 346* Aprilie 2011

Analiza fiecărui stat în parte, ne arată totodată și că euro este cel mai important element în 17 state membre: Slovenia (61%), Franța (59%), Slovacia (57%), Belgia și Finlanda (55%), Grecia (53%), Irlanda (52%), Olanda (49%), Luxemburg (48%), Spania (48%), Malta (45%), Italia (39%), Portugalia (39%), Germania (38%), Estonia (34%), Letonia (31%) și România (29%).

Euro este cel mai puțin important în Regatul Unit (12%), Suedia (17%), Ungaria și Danemarca (fiecare 18%), toate state din zona non-euro .

Un alt element esențial al identității europene îl reprezintă valorile democratice, fiind cel mai important în șase state membre: Suedia (71%), Danemarca (65%), Cipru (51%), Austria (40%), Lituania (34%) și Republica Cehă (31%).

Geografia este în schimb considerată cea mai importantă în Bulgaria (35%), în timp ce cultura comună este esențială în Regatul Unit (26%) și Polonia (25%). În final, istoria comună este cea mai importantă pentru Ungaria (33%).

Ne vom opri atenția asupra unui aspect interesant relevat de analiza socio-demografică: faptul că aproape toate categoriile au ales Euro ca fiind cel mai important element pentru identitatea europeană. Doar cei cu studii de lungă durată sunt o excepție, așezând valorile democratice pe primul loc (43%), înaintea euro (35%).

Mai mult decât atât, importanța valorilor democratice ca element al identității europene este influențată de educație și vârstă. Astfel, cei care au încetat studiile la vârsta de 20 de ani sau peste, menționează valorile democratice mult mai des decât cei care au părăsit școala la 15 ani sau mai devreme (43% față de 23%).

În ceea ce privește vârsta, persoanele între 40-54 de ani precizează valorile democratice mai frecvent (35%) decât respondenții mai tineri (27%).

În opinia dvs., care dintre următoarele elemente au cel mai important rol în conturarea identității europene?

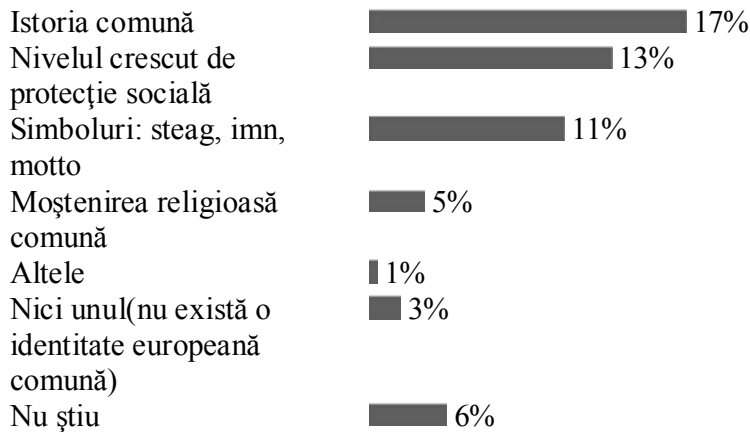
	Moneda unică Euro	Valorile democratice	Geografia	Cultura comună	Istoria comună
UE 27	36%	32%	22%	22%	17%
Data aderării la UE					
UE 15	39%	34%	22%	22%	16%
Statele non-membre 12	25%	24%	23%	22%	22%
Utilizatorii monedei unice					
Zona euro	46%	34%	22%	22%	16%
Zona non-euro	18%	28%	24%	23%	19%

* Sursa: *Special Eurobarometer 346* Aprilie 2011

Dar chiar mai important pentru soarta finală a UE este modalitatea în care cetățenii obișnuiți percep rolul UE în viața lor mai ales că în ultimă instanță, politicienii din societățile democratice urmează în general preferințele alegătorilor. Aceste preferințe determină într-o mare măsură voința elitelor politice care conduc guvernele de a dezvolta capacitățile de stat la nivel european. Deci, gradul în care oameni din Europa, fie refuză, fie acceptă identitatea europeană va avea cel mai profund efect asupra viitorului Europei.

Tabelul a) În opinia dvs., care dintre următoarele elemente dețin cel mai important rol în conturarea identității europene?

* Sursa: *Special Eurobarometer 346* Aprilie 2011

Cea de-a doua parte a lucrării este consacrată dimensiunii culturale a identității europene, mai ales că, în contextul în care Uniunea Europeană și-a sporit considerabil, atât dimensiunile demografice cât și pe cele geografice-ajungând la 27 de state membre, respectiv la peste 500 de milioane de cetățeni, întrebările cu privire la o identitate colectivă culturală sunt de actualitate. Pornind de la definiția identității culturale ca *sentiment al apartenenței rezultând din aderarea la un grup care împărtășește aceleași valori, tradiții, practici, orientări, simboluri și relatări*¹⁷, vom trece în revistă abordările identității.

Astfel înțelegerea procesului de formare a identității ca bazându-se în mod principal pe variabilele mediului cultural se află în centrul așa numitor *abordări esențialiste*; potrivit logicii esențialiste– susține Cederman– *elementele etnice sau materialul cultural brut produc în mod direct identitățile*¹⁸. Fiind de un interes suprem pentru abordarea constructivistă contemporană, identitatea presupune *implicarea și participarea cetățenilor la funcționarea unui polis*¹⁹. Sentimentul de apartenență își are originea într-un ansamblu de valori politice și sociale împărtășite care sunt recunoscute ca fiind decisive pentru acel grup astfel că noțiunea de identitate politică, este, în opinia lui Cederman, independentă de caracteristicile esențialiste, etnice, pre-statale ca de exemplu cultura sau descendența, reliefând în schimb politicile și un proces activ de construire a

¹⁷ Thomas Meyer, *Die Identität Europas. Der EU eine Seele ?*, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2004, p. 20.

¹⁸ Lars-Erik Cederman, “Political Boundaries and Identity-Trade-Offs”, in Lars-Erik Cederman (ed.), *Constructing Europe's Identity. The External Dimension*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2001, p. 10.

¹⁹ Joseph H.H. Weiler, Ulrich Haltern and Franz Mayer, “European Democracy and its Critique”, in *West European Politics*, Special issue on : *The crisis of Representation in Europe*, vol. 18, no. 3, 1995, p. 21.

identității²⁰. Identitatea politică poate face referire la obiecti diferiți precum actorii și structurile unui sistem politic incluzând valorile politice codificate ca drept și chiar instituțiile și procesele politice.

În continuare, vom încerca să surprindem modalitatea în care aspectele culturale au fost abordate de-a lungul timpului la nivel european, analizând totodată care simboluri și mituri sunt prezente în cadrul discursului European dar și dacă se încearcă o evocare a „amintirilor” unui trecut comun, a prezentului sau viitorului, precum în cazul discursului identitar național. Astfel, în ciuda sau poate tocmai datorită diversității, liderii și factorii de decizie politică au încercat să însufle cetățenilor un sentiment al „europenității” introducând moneda unică, ziua, drapelul și imnul UE²¹. În ceea ce ne privește, ne raliem opiniei generale conform căreia, din analiza discursurilor oficiale ale Uniunii Europene, reiese faptul că UE și-a construit propriile mituri mobilizatoare²².

Europa ca proiect politic provoacă fără îndoială istoria, tradițiile politice dar și suveranitatea statelor-națiune, suscitând dezbateri referitoare la formarea unei noi entități. Statele membre angajate în acest proiect depun eforturi variate în a-și dovedi „voința de a trăi împreună”.

Numeroși cercetători, fie aceștia antropologi, sociologi, juriști, filozofi, oameni de știință sau politicieni, au dezbătut de-a lungul timpului subiecte precum permanența

²⁰ L.-E. Cederman, “Political Boundaries and Identity-Trade-Offs”, *op.cit.*, p. 10.

²¹ A se vedea John Borneman, & Nick Fowler, “Europeanization”, in *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26, 1997, pp. 487-488. Totuși, unii cercetători au ezități în ceea ce privește existența simbolurilor europene (a se vedea de exemplu T. Theiler, *Political Symbolism and European Integration*, Manchester: Manchester University Press, 2005, p. 2). Identitatea europeană este considerată de multe ori ca fiind vagă sau exagerată; în acest sens, Naranjo Escobar, Membru al Parlamentului European se întreabă în ce măsură Comisia se gândește să oblige „liniile aeriene comunitare” să afișeze drapelul ca simbol al Comunităților; răspunsul vine din partea reprezentantului Comisiei de la acea dată-de Palacio, care va afirma că logo-ul Uniunii duce la răspândirea și la conștientizarea identității europene într-o manieră pozitivă și în variate contexte, dar cu toate acestea Comisia nu are intenția de a obliga a atare afișarea. (A se vedea Juan Naranjo Escobar, (MEP), “Written question to the Commission on the subject: Airplanes displaying the EU logo”, presented 24 October 2001, Brussels, 29 August 2002, *Official Journal* C 205 E, p. 14. For the answer see CEC, “Answer given by Mrs. de Palacio on behalf of the Commission”, Brussels, 29 August 2002, in *Official Journal* C 205 E, p. 15).

²² Smith este critic în privința identității europene din moment ce, după părerea sa, nu există mituri și simboluri europene împărtășite și acestea sunt esențiale pentru păstrarea identității chiar și la nivel național (Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press, 1995, p. 1390; a se vedea și David Green, “Who Are ‘The Europeans’? : European Political Identity in the Context of the Post-War Integration Project”, paper delivered at the ECSA’s Sixth Biennial International Conference, Pittsburgh, Pennsylvania, 2-5 June 1999, [<http://www.eucenters.org/DavidGreenPaper.html>], accesat 2010-09-20]; Leslie Holmes, & Philomena Murray, “Introduction: Citizenship and Identity in Europe” in Leslie Holmes, & Philomena Murray, (eds.), *Citizenship and Identity in Europe*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 1999, p. 2.

națiunilor, formarea unei Europe politice ca rezultat al normelor culturale și juridice produse de instituțiile europene supranaționale dar și noul plan al unei civilizații care ar putea fi localizată în centrul culturii politice europene²³.

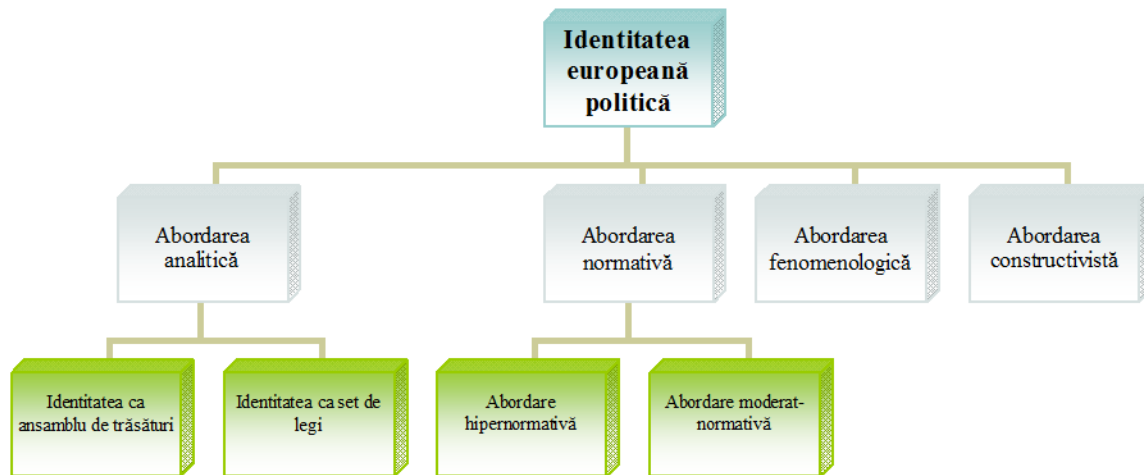
O serie de întrebări asemănătoare ghidează și cel de-al treilea capitol al lucrării noastre „Identitatea europeană politică”; analizând modalitatea în care instituțiile supranaționale participă la definirea și elaborarea conceptului de identitate europeană-politică de această dată, este vizat totodată și procesul prin care „cultura cetățeanului european”²⁴ ar putea fi formată pentru a realiza, dincolo de orice definiție legală, conturarea reală a unei culturi politice europene.

Ne propunem printre altele să facem o scurtă trecere în revistă a sensurilor variate și adeseori confuze ale conceptului de identitate care pot fi regăsite în teoriile politice sau în discursurile politice. Pornind de la teoria lui Furio Cerutti care împarte aceste definiții în trei categorii de abordări: analitică – bazată pe o noțiune reificată a identității, normativă și fenomenologică²⁵, vom adăuga o a patra abordare – cea constructivistă, care din perspectiva noastră este singura care acordă o atenție deosebită identității politice (a se vedea figura de mai jos).

²³ A se vedea în acest sens Riva Kastoryano (ed.), *An Identity for Europe. The Relevance of Multiculturalism in EU Construction*, New-York: Palgrave Macmillan, 2009; Michael Bruter, *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, New York: Palgrave Macmillan, 2005; Nick Stevenson, *Cultural Citizenship. Cosmopolitan Questions*, Open University, Glasgow: Bell & Bain Ltd, 2003.

²⁴ Sintagma aparține lui Jean-Marc Ferry.

²⁵ Furio Cerutti, “Why political identity and legitimacy matter in the European Union”, Furio Cerutti and Sonia Lucarelli (eds.), *The Search for a European Identity. Values, policies and legitimacy of the European Union*, London/New York: Routledge, 2008, pp. 3-22.

* Schema realizată are la bază o prelucrare proprie a abordărilor identității europene din două studii de referință semnificative: Furio Cerutti și Sonia Lucarelli (eds.), *The Search for a European Identity. Values, policies and legitimacy of the European Union*, London/New York: Routledge, 2008, pp. 3-22 și Lars-Erik Cederman, “Nationalism and Bounded Integration : What it Would Take to Construct a European Demos”, in *European Journal of International Relations*, vol. 7, no. 2, 2001, pp. 139-174.

Dată fiind natura duală a Uniunii Europene (piață unică puternic reglementată și integrată, *Euro-polis* în devenire), pe măsură ce tratăm sursele, formele sau strategiile acestei identități, vom argumenta treptat teza conform căreia UE deține o identitate politică, chiar dacă încă destul de fragilă, care nu încearcă să elimine identitățile naționale și nici să înlocuiască diversitatea culturală a Europei.

Dacă analiza principalelor texte comunitare face dovada unei recurgeri, tot mai frecvente în vocabularul european, la identitatea europeană, din punct de vedere politic, conceptul acoperă trei forme pe care le vom discuta în subcapitolul „Formele identității politice” în măsura în care utilizarea sa a variat considerabil pe parcursul ultimilor 50 de ani:

- prima formă are un obiectiv esențialmente extern;
- cea de-a doua formă corespunde expresiei proiectului comun și mai exact interesului comunitar;
- a treia formă încearcă să reliefeze existența unei comunități civice, cetățenești²⁶.

²⁶ Marjorie Jouen, Nadège Chambon, *L'identité européenne dans les textes et les politiques communautaires*, Notre Europe, Etudes et Recherches, consultat la adresa: [www.notre-europe.eu].

În timp ce primele două tipuri de identitate sunt prezente adeseori în cadrul textelor oficiale chiar de la crearea CECA, al treilea nu se manifestă decât mai târziu, cu precădere în sfera discursurilor, ca de exemplu cel din 1985, cu ocazia investiturii președintelui Jacques Delors, și mai apoi în Tratatul de la Maastricht din 1992 pentru ca ulterior utilizarea sa să se dezvolte progresiv pe parcursul deceniului următor.

După ce în capitolele precedente am problematizat conceptul de identitate, în scopul de a distinge între diferite tipuri de identități (culturală, politică etc.), abordând totodată un aspect crucial care stă la baza extinderii și a reformei constituționale: modalitățile în care UE a ajuns să se refere la o identitate europeană comună, teza principală pe care dorim să o dezbatem în partea finală a lucrării „Construcția juridică a identității europene” poate fi formulată astfel: în timp ce o identificare istorică europeană comună semnificativă abia există, identitățile europene au ajuns să fie exprimate în primul rând prin intermediul instituțiilor judiciare naționale și unionale precum și a legislației europene.

Vom porni de la argumentul avansat de numeroși autori potrivit căroră, din perspectiva instituțiilor UE și a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa, cel mai bun mod de a răspunde și de a promova astfel de identificare comună constă în consolidarea drepturilor omului, a cetățeniei și a instituțiilor supranaționale ale Europei²⁷.

În fapt, integrarea europeană pare să aibă loc prin intermediul construcției sale juridice; înființarea „unui spațiu fără frontiere interne în care libera circulație a mărfurilor, persoanelor și a capitalurilor este garantată” introduce o procedură legislativă *de facto* care influențează luarea deciziilor fiind rezultată din cooperarea dintre state. Pornind de la speculația napoleoniană²⁸, o importantă teză referitoare la Uniunea Europeană a fost formulată: *dreptul unificat, în special ramura privind interacțiunile*

²⁷ A se vedea de exemplu Franz C. Mayer and Jan Palmowski, “European Identities and the EU – The Ties that Bind the Peoples of Europe” in JCMS 2004, Volume 42, Number 3, pp. 573–598; Alec Stone Sweet, *The Judicial Construction of Europe*, New York: Oxford University Press, 2004.

²⁸ În perioada exilului, Napoleon Bonaparte imagina o viitoare „asociere europeană, cu un cod, o curte și o singură modedă”; *Compte de la Cases, Mémorial de Sainte-Hélène: Journal de la vie privée et des conversations de l'empereur Napoléon à Sainte-Hélène*, London: Colburn and Bossange, 1823, apud T. Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, London: Heinemann, 2005, p. 715.

*sociale și economice dintre oameni reprezintă o contribuție semnificativă pentru evoluția Uniunii Europene*²⁹.

Astfel, după o serie de „Considerații teoretice asupra naturii legale a Uniunii Europene” și o trecere în revistă a principalelor poziții referitoare la integrarea europeană ale unor autori precum Ulrich Everling, Jürgen Habermas, Alec Stone Sweet, Neil Fligstein³⁰ sau Martin Shapiro³¹, vom dezvolta treptat ipoteza avansată de Weiler conform căreia, integrarea europeană juridică, demarată de Curtea Europeană de Justiție (CEJ) și susținută de justițiabilii privați sau de judecătorii naționali, a transformat treptat, dar inexorabil, Comunitatea Europeană³². Dacă acești autori analizează cantitativ și calitativ procesele asociate integrării, de la reglementarea diverselor domenii, soluționarea litigiilor până la elaborarea legislațiilor, testează ipotezele evoluției noilor sisteme legale și analizează modalitatea în care juridicul este consolidat ca un set stabil de practici, lucrarea noastră duce discuția mai departe, abordând influența acestui nou sistem juridic asupra consolidării identității europene.

Pornind de la considerentul că următorul pas, firesc și necesar acestui proces european de aprofundare a societății civile transnaționale și implicit, a identității europene, îl reprezintă adoptarea unor principii legale comune și armonizarea normelor juridice de bază; sub forma a ceea ce Napoleon prevăzuse deja, un corp integrat de principii legale care să guverneze variatele relații stabilite de cetățeni într-o societate civilă, susținem ipoteza unui viitor Cod Civil European ca instrument al făuririi identității europene juridice.

În ceea ce privește relația dintre integrarea europeană și constituționalizare, trebuie observat mai întâi că procesul de creare a unei constituții formale nu poate fi disociat de procesul de integrare per ansamblu, deoarece a sporit legitimitatea democratică a Uniunii, fie prin angajamentul Curții față de o jurisprudență a drepturilor omului, fie prin codificarea a ceea ce s-a instituționalizat de-a lungul timpului (dintre care

²⁹ Hugh Collins, *The European Civil Code*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 2.

³⁰ Neil Fligstein, “The Institutionalization of European Space”, in A. Stone Sweet, W. Sandholtz, and N. Fligstein (eds.), *The Institutionalization of Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

³¹ Martin Shapiro and Alec Stone Sweet, *On Law, Politics, and Judicialization*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

³² Joseph H.H. Weiler, “The Transformation of Europe”, in *Yale Law Journal*, 1991, 100: 2403.

cele mai importante pot fi considerate codificarea cartei drepturilor omului și consacrarea principiului proporționalității ca normă generală de guvernare).

Procesul constituțional și Convenția rezultată reprezintă în mod clar mai mult decât răspunsuri la dificultățile practice ale unei Uniuni Europene în expansiune. După cum susține Weiler, constituțiile sunt de asemenea, expresii ale identității morale și politice a aceluși *demoi* pe care încearcă să îl definească³³. În acest context, este discutabil dacă documentul final al Tratatului Constituțional este sau nu o constituție din punctul de vedere al teoriei constituționale³⁴. În orice caz, ideea pe care o susținem este că procesul constituțional și retorica constituțională inerente activității Convenției, sunt strâns legate în încercarea de a exprima o identitate europeană.

Patriotismul constituțional având ca cel mai important adept contemporan pe Jürgen Habermas, reprezintă răspunsul bine cunoscut la întrebarea: „ce ar putea constitui o identitate europeană”? Astfel în secțiunea finală a lucrării, vom expune principiile de bază ale tradiției liberal-democratice constituționale ca punct central al dezvoltării unei identități europene comune, argumentând că angajamentul constituțional față de respectul drepturilor omului, democrație și regula de drept, reliefate ca valori fundamentale ale Uniunii Europene în articolul I-2 al Tratatului Constituțional³⁵, reprezintă legătura menită să asigure coeziunea între cetățenii europeni.

Așadar nu există o încheiere mai potrivită și mai plină de semnificație pentru dezbateră noastră privind existența unei identități democratice a Uniunii Europene decât cea pe care o formulează Jürgen Habermas în lucrarea *The Divided West: identitatea europeană va deveni realitate*, o realitate având drept piloni *solidaritatea axată pe un simț răspândit al apartenenței dar și implicarea bazată pe o identitate colectivă explicit*

³³ Joseph H.H. Weiler, “A Constitution for Europe? Some Hard Choices”, in *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 4, 2002, pp. 563–580.

³⁴ Paul Kirchhof, “Souveränität und Einordnung”, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16 April, No. 90, 2003, p. 9.

³⁵ Tratatul de la Lisabona, cunoscut în faza de proiect sub numele de Tratatul de Reformă, este un tratat destinat să înlocuiască *Tratatul Constituțional european*. Numele oficial este *Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene*. Textul tratatului s-a finalizat în urma unui summit neoficial desfășurat la Lisabona în data de 19 octombrie 2007, tratatul fiind semnat pe 13 decembrie de către reprezentanții celor 27 de state membre ale UE și ratificat în decembrie 2009.

construită, aceasta cu atât mai mult cu cât Europa își dorește într-adevăr să vorbească pe o singură voce pe planul afacerilor externe și să desfășoare o politică internă activă³⁶.

5. Concluzii

Formarea unei identități europene nu se va realiza pe seama identităților naționale existente și nici nu va determina o înlocuire a acestora. Susținând posibilitatea coexistenței celor două identități, vom observa că identitatea culturală europeană este construită folosind aceeași formă a retoricii ca și în cazul statului-națiune, în alte cuvinte, deține propriile mituri, amintiri și simboluri și se încearcă prin aceasta, crearea unui sentiment al continuității prin pretențiile unui trecut comun, ale prezentului și viitorului împărtășit, similar discursurilor identitare naționale.

Uniunea Europeană se confruntă în prezent cu o multitudine de noi sarcini precum: remedierea consecințelor îmbătrânirii populației europene; administrarea atât pe plan politic cât și juridic a fluxurilor migraționale externe; contracararea inegalităților crescânde ca și consecință directă a migrației dar și a crizei economice; menținerea păcii într-un cadru globalizat.

Date fiind toate aceste provocări, interesele comune generate de integrarea economică precum și rațiunile care au stimulat în trecut unificarea europeană (de exemplu păstrarea păcii, amenințările exterioare sau creșterea economică) nu mai sunt suficiente pentru a suscita o veritabilă coeziune politică; drept consecință trebuie căutate noi forțe de coeziune a unității politice europene chiar în cultura europeană comună. Pe măsura ce acești vechi factori ai integrării își pierd puterea, rolul identității culturale europene comune, factor spiritual al integrării europene, capătă importanță ca sursă de

³⁶ Jürgen Habermas, *The Divided West*, ed. cit., p. 80.

unitate și coeziune dar și ca *element vital în procesul de consolidare a democrației și legitimare a Uniunii Europene ca polis democratic*³⁷.

Identitatea culturală reprezintă versiunea care conferă atât un suport substanțial cât și atașamentul emoțional, aspect valabil mai ales în comparație cu identitatea europeană neo-liberală, căreia i se aplică sugestiv întrebarea retorică formulată de Jean Monnet: *cine s-ar îndrăgosti de o piață unică europeană?*³⁸. Mai mult decât atât, considerăm că identitatea culturală europeană este o necesitate, acționând ca o fundație și ca o justificare pentru versiunile neo-liberală și civică ale identității europene.

Însă cultura europeană, acest spațiu deschis care trebuie constant redefinit, nu crează prin ea însăși unitatea europeană; această unitate necesită în egală măsură o dimensiune politică. Cultura europeană comună este de fapt ceea ce permite politicii să facă din Uniunea Europeană o entitate politică unificată. Astfel, unitatea unională nu este doar o misiune politică; politica poate doar să creeze condițiile de bază ale unificării europene. Europa însăși este mai mult decât o construcție politică, este un ansamblu, o cultură de instituții, de idei și de așteptări, de obișnuințe și sentimente, de amintiri și proiecte formând un „ciment” care leagă europenii între ei, constitutiv în același timp fundația pe care este ridicată construcția politică. Iar acest ansamblu adesea denumit *societatea civilă europeană* se află în centrul identității politice, definind condițiile succesului politicii europene dar și limitele intervenției etatice și politice.

Înțelegerea construcției europene din punct de vedere legal constituie în continuare subiectul unor intense discuții³⁹. În timp ce unii autori concep Uniunea ca o

³⁷ A se vedea Ryoko Yoshino, *European Identity and Democracy of the EU*, paper presented at the International Studies Association 50th Annual Convention, New-York, 15-18 February 2009; în lucrare, Ryoko Yoshino demonstrează pe scurt relația existentă între legitimitatea unui polis democratic și politicile identitare din punct de vedere theoretic; examinează totodată cazul Uniunii Europene axându-se cu precădere pe legătura dintre formarea identității și consolidarea democrației ca valori în procesul elaborării politicilor.

³⁸ A se vedea de exemplu Charlie McCreevy, “The Development of the European Capital Market”, Rapid Press Release, SPEECH/06/160, London School of Economics, London, 9 March 2006, p. 2 [<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?Reference=SPEECH/06/160&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>, accesat 2010-11-09].

³⁹ A se vedea Armin von Bogdandy and Jürgen Bast (eds.), *Principles of European Constitutional Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Oxford: Hart Publishing, 2006; Alec Stone Sweet, *The Judicial Construction of Europe*, New-York: Oxford University Press, 2004. Wojciech Sadurski, Adam Czarnota, Martin Krygier (eds.), *Spreading Democracy and the Rule of Law? The Impact of EU Enlargement on the Rule of Law, Democracy and Constitutionalism in Post-Communist Legal Orders*, Dordrecht: Springer, 2006, etc.

unitate juridică, plasând atât statele europene cât și sferele economică și politică sub reglementarea dreptului comunitar, alți autori extrag din textele tratatelor ideea unei separări complete între Uniune și Comunități; conform acestei viziuni aflate la polul opus, Uniunea și domeniile substanțiale care îi revin trebuie să fie văzute ca un cadru de drept internațional. Însă, după cum susține Ulrich Everling⁴⁰, practica a depășit de mult aceste dezbateri teoretice și tratează Uniunea Europeană și Comunitățile ca o asocieră uniformă în vederea integrării. Cert este însă că *părțile semnatare ale Tratatelor nu au conștientizat fuziunea Uniunii și a Comunităților într-o unitate juridică, ci au considerat organizația ca întreg drept o unitate economico-politică și nu legală căreia i se vor aplica principiile dreptului comunitar*⁴¹. În acest context, instituirea unei Constituții oferă posibilitatea de a crea structuri mai clare care permit instituțiilor să-și îndeplinească funcțiile mai eficient, să prezinte o organizare mai ușor de înțeles de către cetățeni, definind totodată Uniunea ca reprezentând o unitate politică și juridică cu o structură mult mai cuprinzătoare și mai transparentă. Mai mult chiar, dreptul european asigură coeziunea esențială; Comunitatea Europeană este o comunitate a dreptului, regula de drept fiind expres menționată în Art.6 EU ca unul din elementele de bază ale Uniunii, și alături de alte principii (al libertății, democrației, respectului pentru drepturile omului), element al ordinii constituționale europene. Semnificația specială derivă în egală măsură și din considerentul că dreptul funcționează ca un factor al integrării, armonizând sistemele de drept național și normele de conduită și creând cadrul pentru o politică comună⁴². Mai mult chiar, dreptul reglementează compunerea, atribuțiile și funcționarea instituțiilor, relațiile dintre acestea și statele membre și cetățeni, drepturile și protecția legală a acestora iar un rol cheie în sistemul legal al UE îl deține Curtea Europeană de Justiție care supraveghează aplicarea legislației și a Tratatelor.

Normele dreptului civil ajută la crearea unei societăți civile transnaționale, promovează o mai bună cooperare și coordonare la un nivel supranațional de guvernare, în vreme ce discursurile juridice formulează propriile interpretări ale standardelor care ar

⁴⁰ Ulrich Everling, *op.cit.*, p. 706.

⁴¹ A se vedea Ulrich Everling, "From European Communities to European Union" in A. von Bogdandy, PC Mavroidis and Y Mény, *European Integration and International Co-ordination, Studies in Honour of CD Ehlermann*, 2002, p. 139.

⁴² A se vedea M. Cappelletti, M Secombe and JHH Weiler (eds), *Integration through Law* (1986); Ulrich Everling, *op.cit.*, p. 711.

trebui să guverneze relațiile în societatea civilă dar și modul în care aceste standarde sunt conectate cu principiile politice în general (cum ar fi de exemplu protecția drepturilor individuale și obligațiile derivând din apartenența la o comunitate). Apelul la reguli presupune o identitate comună și apartenența la comunitate. Fără o atare identitate comună considerăm imposibil a se imagina un singur polis, o asociere a tuturor cetățenilor Europei.

Instituțiile UE au reușit să creeze un profil distinct și deși se manifestă diferit în funcție de fiecare stat membru în parte, servesc totuși ca punct de referință pentru cetățenii europeni. Abilitatea instituțiilor europene de a exprima o identitate comună este totodată înrădăcinată în natura UE. Din moment ce nu există nicio narațiune istorică europeană în baza căreia să se fondeze o identitate comună, instituțiile unionale ar putea deveni „purtaoarele” unui mit istoric European; dacă în trecut diferențele politice extreme erau contestate prin conflict militar, actualmente sunt exprimate printr-o negociere îndelungată la nivelul instituțiilor supranaționale, bazată pe regula de drept. În acest sens, instituțiile europene pot fi considerate expresia decisivă a unei noi identități europene post-1945, ca garanți ai articolului 6 din Tratatul UE, parte integrantă a Tratatului Constituțional dar și a tradiției europene a raționalității și legitimității democratice a fiecărui stat membru.

Datorită implicațiilor constituționale ale primatului și efectului direct, dreptul european a devenit intrinsec dezbaterilor constituționale naționale și discursurilor politice. După cum la nivelul național, *dreptul poate fi considerat un artefact cultural și politic care pentru o eficacitate sporită trebuie să reprezinte consensul majoritar, tot astfel dreptul european, pentru a sa eficiență, a trebuit să reprezinte consensul popular dincolo de domeniul politic*⁴³. În alte cuvinte, dincolo de punctele de referință comune oferite de alte instituții europene, Curtea Europeană de Justiție, prin hotărârile sale cu privire la drepturile sociale, culturale și economice a stabilit fundații inalienabile pentru o identitate comună tuturor europenilor care trăiesc în cadrul UE.

Dreptul European a ajutat instituțiile europene să medieze identitățile individuale și colective compozite, fiind totodată instrument al modelării unui consens majoritar

⁴³ Ulrich Haltern, “Europe Goes Camper. The EU Charter of Fundamental Rights From a Consumerist Perspective, in *ConWEB 3/2001*, available at <<http://www.qub.ac.uk/ies/onlinepapers/const.html>>.

asupra valorilor și normelor comune exprimate sub atenta supraveghere a CEJ. În acest fel, identitatea europeană a devenit tot mai identificabilă și semnificativă pe măsură ce instituțiile europene, politicile culturale și dreptul articulează valorile deținute în comun.

6. Metodologia cercetării

Demersul nostru se înscrie printre abordările dominante caracterizând cercetarea identității europene, fiind în prima parte unul de natură teoretică, de sus-în-jos (*top-down*); în acest sens, o atenție deosebită este acordată măsurilor care promovează unitatea europeană, păstrând totodată diversitatea, o cultură comună, un simț politic împărtășit precum și o armonizare juridică prin variate mecanisme: de la discursurile publice ale funcționarilor naționali sau europenilor care promovează un sens pozitiv al identității europene (a se vedea Chris Shore, *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration* (2000), Riva Kastoryano, *An Identity for Europe. The Relevance of Multiculturalism in EU Construction* (2009), etc.), programele inițiate de către instituțiile UE în special pe plan cultural (*Kaleidoscop* 1996-1999, *Ariane, Raphael, Cultura* 2007, discutate în subcapitolul „Rolul instituțiilor comunitare: identitatea culturală europeană în discursurile oficiale”) până la activitatea Curții de Justiție Europene a cărei jurisprudență contribuie semnificativ la construirea juridică a identității europene. Mai mult chiar, lucrarea noastră tratează imaginile istorice ale Europei, documente cheie ale unificării europene (Tratatele, Constituția Europeană sau Carta Drepturilor Omului) care conferă în opinia noastră imagini ale unei orientări din ce în ce mai puternice înspre UE.

În aceeași măsură, lucrarea noastră va utiliza abordarea de jos-în-sus (*bottom-up*), considerând că nu trebuie subestimată puterea, influența cetățenilor, atât pe plan social, cultural sau legal, în intensificarea nu doar a cetățeniei europene dar și a sentimentului identității europene. Din această perspectivă *bottom-up*, Eurobarometrele, într-o continuă evoluție pe durata ultimilor ani de cercetări calitative, axate pe interviuri și tehnici analitice aplicate chestiunilor privind identitatea⁴⁴, s-au dovedit a fi instrumente foarte utile în a dobândi o viziune mai clară asupra evoluției identităților multiple sau asupra

⁴⁴ Studiul nostru a prelucrat date furnizate de o serie de Eurobarometre precum Eurobarometrul 73, *L'Opinion publique dans L'Union Européenne*, publicat în noiembrie 2010; Eurobarometrul Special 346, *New Europeans* etc.

procesului de conturare a identității europene în rândul cetățenilor, pornind de la suma experiențelor culturale, sociale, juridice trecute, dar și a percepției subiective a UE și valorilor promovate de aceasta. În același timp, perspectivă actuală este formată și printr-o anticipare a viitorului, a ceea ce individul, cetățeanul de rând consideră ca fiind rezultatul posibil al prezentului, pe termen mediu sau lung.

Abordarea conferă semnificația cuvenită rolului cetățenilor, care prin interacțiuni cotidiene, contribuie la modelarea legăturilor dintre colectivități și, astfel la o mai intensă conștientizare a identității europene comune. De o importanță capitală pentru studiul nostru au fost lucrările unor autori precum Alec Stone Sweet, W. Sandholtz și Neil Fligstein (eds.), *The Institutionalization of Europe* (2001); Martin Shapiro și Alec Stone Sweet, *On Law, Politics, and Judicialization*, (2002); Alec Stone Sweet, *The Judicial Construction of Europe*, (2004); Peter Kraus, *A Union of Diversity Language, Identity and Polity-Building in Europe* (2008); Monica Sassatelli, *Becoming Europeans. Cultural Identity and Cultural Policies*, (2009); Jonna Johansson, *Learning To Be (come) A Good European: A Critical Analysis of the Official European Union Discourse on European Identity and Higher Education* (2007); Neil Fligstein, *Euroclash. The EU, European Identity and the Future of Europe*, (2008) etc., ale căror cercetări au arătat cum miturile, simbolurile, politicile culturale sau normele juridice sunt preluate, dezvoltate în viața de zi cu zi a cetățenilor din societățile europene, sau utilizate de aceștia în procesul de construire sau intensificare a identității europene.

7. Relevanță practică a lucrării

Necesitatea de a înțelege maniera în care identitatea europeană se dezvoltă sau eșuează în a progresa, nu caracterizează doar temele majore vizând Uniunea Europeană, ci însăși societatea globalizată a secolului al XXI-lea care a dus la apariția comunităților mai extinse decât națiunea. Identitățile colective și formele acestora sunt cruciale pentru menținerea unei entități politice, chiar și a *Euro-polisului*. În contextul specific european, în cadrul sferei publice și a instituțiilor statale se manifestă tot mai pregnant nevoia unui cadru al convențiilor și comportamentelor (încredere, principiul reciprocității și al corectitudinii) pe care să se sprijine reglementările pieței, normele legale sau salvagardarea

drepturilor cetățenilor europeni. O bază esențială formată din asumții culturale, politice sau juridice împărtășite la nivel individual este absolut necesară pentru a face din UE o entitate economică, socială și politică funcțională; aceste asumții împărtășite constituie totodată elemente indispensabile dezvoltării unui simț al identității, al intersectării dintre sinele individual și structura socială.

Din această perspectivă, studiul pe care îl propunem pe tema dimensiunilor identității europene nu are ca obiectiv să demonstreze că o identitate europeană dominantă înlocuiește treptat identitatea națională sau regională ci dimpotrivă, că identitatea europeană evoluează prin intermediul acestor alte tipologii ale identității. Mai mult, prin abordarea transdisciplinară a identității europene culturale, politice, legale, îndrăznim să sperăm că lucrarea în discuție va contribui la o înțelegere mai nuanțată a evoluției acestui tip de identitate colectivă pe de o parte dar și la o redare concretă, sistematică a proceselor contemporane de formare a identității europene. Aceste aspirații privesc atât temeliile identificării aflate într-o constantă evoluție odată cu progresul politicilor instituționale, sociale, culturale, legislative ale Uniunii Europene, cât și modalitatea în care cetățenii conștientizează și își asumă calitatea de europeni cu o identitate comună.

În concluzie, unul dintre scopurile principale ale lucrării îl reprezintă încercarea de a oferi o descriere a fundamentelor comune și a sferelor care duc la orientarea înspre o identitate europeană, astfel ca rezultatele cercetării să ne îndreptățesc să dovedim intensificarea inevitabilă a identității europene. Mai mult chiar, considerăm că lucrarea noastră reprezintă o contribuție semnificativă pentru literatura de specialitate pe tema identității europene, propunând o serie de sugestii care evidențiază în același timp **relevanța practică** a demersului nostru științific:

- În primul rând, pornind de la considerentul că diferitele tipuri de identități (culturală, juridică, constituțională sau politică), au fost afectate de procesul de integrare europeană în variate moduri, abordarea noastră acordă o atenție sporită distincției dintre variatele dimensiuni ale identității europene;
- În al doilea rând, teza principală a lucrării susține că cele mai puternice identități existente la nivel european sunt cea culturală și cea politică, în timp ce identitatea europeană legală abia se remarcă; în acest sens, deschidem calea

unei noi analize care tratează eventualele efecte ale Convenției și ale propunerilor constituționale asupra dezvoltării unor noi identificări juridice europene.

- În al treilea rând, supunem atenției trei domenii în care identitățile europene juridice și instituționale au deja o semnificație deosebită: medierea sub-identităților complexe; construcția de valori comune prin intermediul practicii judiciare dar și impactul practic al cetățeniei europene.

8. Surse bibliografice

1. Acton, John, *The History of Freedom and Other Essays*, London: Macmillan, 1992.
2. Adonnino, Pietro, “A People’s Europe – Reports from the ad hoc Committee”, in *Bulletin of the European Communities*, 1985, Supplement 7/85, pp. 1-32.
3. Alston, Philip and Weiler, Joseph H. H., *An “Ever Closer Union” in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights*, Harvard Jean Monnet Working Paper 1/1999.
4. Ålund, Aleksandra, “The Quest for Identity: Modern Strangers and New/Old Ethnicities in Europe”, in Wicker, H.-R. (ed.) *Rethinking Nationalism and Ethnicity. The Struggle for Meaning and Order in Europe*, Oxford: Berg, 1997.
5. Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, London: Verso, 1990.
6. Balkenende, Jan Peter, “Speech delivered at Warsaw 17 May to the Council of Europe”, 2005, [http://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_speech_balkenende_en.asp].
7. Barroso, José Manuel, “Europe and Culture”, Opening Address, Berliner Konferenz für europäische Kulturpolitik, 26 November 2004, [http://www.berlinerkonferenz.net/uploads/media/Jose_Manuel_Barroso_President_of_the_EU_Commission_Portugal.pdf], accesat 2010-07-17], pp. 1-14.
8. Barroso, José Manuel, quoted in European Union, “José Manuel Barroso and Ján Figel’ meet leading cultural figures to discuss ways to promote European culture and identity”, Rapid Press Release, IP/06/19, Brussels, 11 January 2006, [<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/19&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>], accesat 2010-11-15], pp. 1-2.
9. Beck, Ulrich, *Cosmopolitan Vision*, Polity Press, Cambridge, 2006.

10. Beers Marloes & Raflik, Jenny (eds.), *Cultures nationales et identité communautaire. Un défi pour l'Europe?* Bruxelles: Peter Lang, 2010.
11. Benhabib, Seyla, “Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy”, in *Constellations*, I/1994, pp. 26-52.
12. Berliner Konferenz, “A Soul For Europe”, [<http://www.berlinerkonferenz.net/berlinerkonferenz0.0.html?&L=en>], accesat 2010-11-20].
13. Berlusconi, adresă în deschiderea Conferinței Interguvernamentale de la Roma din data de 4 octombrie 2003.
14. Berlusconi, B., address at the opening of the Intergovernmental Conference, Rome, 4 of October 2003, [<http://www.europaweb.de/europa/03euinf/10counc/berluadd.htm>], accesat 2010-11-21].
15. Berting, Jan, “European Social Transformations and European Culture”, in Martin Doornbos and Sudipta Kaviraj (eds.), *Dynamics of State Formation. India and Europe Compared*, New Delhi: Sage, 1997, pp. 411–437.
16. Bertrand, G., “The Union we need”, CEC Forward Studies Unit, Working Paper, 1999, pp. 1-12.
17. Biedenkopf, Kurt, Geremek, Bronislaw et Michalski, Krzysztof, “Conclusions” in *La dimension spirituelle et culturelle de l'Europe*, l'Institut de Sciences Humaines, Vienne/Bruxelles, 2004.
18. Bondebjerg, Ib, *The European Imaginary: Media Fictions, Democracy and Cultural Identities*, lucrare prezentată la Conferința internațională *Media, Democracy and European Culture*, University of Copenhagen, 4–6 Octombrie 2006.
19. Borneman, John & Fowler, Nick, “Europeanization”, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26, 1997, pp. 487-514, pp. 487-488.
20. Bourdon, Jérôme, “Unhappy Engineers of the European Soul”, in *International Communication Gazette*, Vol. 69, No. 3, 2007, pp. 263-280.
21. Breuilly, John, “Nation and Nationalism in Modern German History”, in *The Historical Journal*, 33:3, 1990, pp. 662-663.
22. Brunkhorst, Hauke, *Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community*, MIT, Press, 2005.
23. Bruter, Michael, *Citizens of Europe? The emergence of a Mass European Identity*, London: Palgrave Macmillan, 2005.

24. Bugge, Peter, “A European Cultural Heritage? Reflections on A Concept and A Programme” in Robert Peckham Shannan (ed.), “Rethinking Heritage – Cultures and Politics in Europe”, (I.B. Tauris & Co Ltd: London and New York, 2003), pp. 61-73.

25. Carens, Joseph H., *Culture, Citizenship and Community. A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*, Oxford University Press, 2000.

26. Castells, Manuel, “The Construction of the European Identity”, Statement prepared for the European Presidency of the European Union, 2004.

27. Castells, Manuel, *The Power of Identity*, Oxford: Blackwell, 1997.

28. CEC, “A People’s Europe”, Communication from the Commission to the European Parliament, COM (88) 331/final, Brussels 7 July 1988, pp. 1-37.

29. CEC, “Commission Report on the Establishment of a European Foundation”, COM (77) 600, Bulletin of the European Communities, Supplement 5/77, 17 November 1977, pp. 1-24.

30. CEC, “Cultural Heritage as a vehicle of cultural identity”, [http://ec.europa.eu/culture/portal/activities/heritage/cultural_heritage_vehic_en.htm , accesat 2010-11-15].

31. CEC, “Equality and non-discrimination in an enlarged European Union – Green Paper”, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004, pp. 1-30.

32. CEC, “European Cultural Portal – Actions to encourage citizenship and integration”, (http://ec.europa.eu/culture/portal/action/dialogue/citizenship_en.htm, accesat 2010-09-24).

33. CEC, “Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-06”, COM (2003) 449/final, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels 24 July 2003, pp. 1-29.

34. CEC, “Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008)”, COM (2005) 467/final, Brussels 5 October 2005, p. 1-30, și “Decision No1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008)”, OJ L 412, pp. 44-50.

35. Cederman, Lars-Eric, “Nationalism and Bounded Integration : What it Would Take to Construct a European Demos”, in *European Journal of International Relations*, vol. 7, no. 2, 2001, pp. 139-174.

36. Cederman, Lars-Erik, “Political Boundaries and Identity-Trade-Offs”, in Lars-Erik Cederman (ed.), *Constructing Europe’s Identity. The External Dimension*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2001, pp. 1-32.

37. Cerutti, Furio and Lucarelli, Sonia (eds.), *The Search for a European Identity. Values, policies and legitimacy of the European Union*, London/New York: Routledge, 2008.

38. Charlemagne, “Don’t tell the voters – Why Tony, Angela and Nicolas are barking up the wrong tree in trying to avoid consulting the citizens”, *The Economist*, 26 April, 2007, [http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=9112342, accesat 2010-10-01].

39. Coulby, David, “European Curricula, Xenophobia and Warfare”, in *Comparative Education*, Vol. 33, No. 1, 1997, pp. 29-41.

40. Council of Europe, “Flag, anthem and logo: the Council of Europe's symbols”, [http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/emblems/emblemes.asp , accesat 2010-10-30].

41. Council of Europe, “Intercultural dialogue and the Council of Europe”, [http://www.coe.int/T/dg4/intercultural/default_en.asp , accesat 2010-09-24], and UNESCO, “Intercultural dialogue”, [http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=11406&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html , accesat 2010-09-24].

42. Council of Europe, “The Council of Europe’s Emblems – the European Flag”, [http://www.coe.int/T/e/Com/About_coe/flag.asp , accesat 2010-05-12].

43. Council of Ministers, “Informal meeting of the Ministers of Culture, 26 and 27 June 2005, the Luxembourg Presidency”, press release, [<http://www.eu2005.lu/en/actualites/communiqués/2005/06/27cult/index.html> , accesat 2010-07-09].

44. Cox, Robert W., “Civilisations in World Political Economy”, in *New Political Economy*, Vol. 1, No. 2, July 1996, pp. 141-156.

45. Dahl, Robert, *Democracy and Its Critics*, New Haven, CT: Yale University Press, 1989.

46. “Déclaration du sommet de Paris”, Paris, 19 au 21 Octobre 1972, in *Bull. CE*, No 10, Octobre 1972.

47. De Witte, Bruno, “The European Community and Its Minorities” in Catherine Brölmann, René Lefebvre, and Marjoleine Zieck (eds.), *Peoples and Minorities in International Law*, Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff, 1993, pp. 167–185.

48. Delanty, Gerard and Rumford, Chris, *Rethinking Europe: Social Theory and the implications of Europeanization*, London : Routledge, 2005.
49. Delanty, Gerard, “Europe and the Idea of ‘Unity in Diversity’” in Rutger Lindahl (ed.), *Whither Europe? Borders, Boundaries, Frontiers in a Changing World*, Göteborg: Centre for European Research at Göteborg University (CERGU), 2003, pp. 25-42.
50. Delanty, Gerard, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, London: MacMillan, 1995.
51. Delors, Jacques, “Europa, el continente de la duda”, in *El País*, 21 Septiembre 2000.
52. Duverger, Maurice “L’Europe: balkanisée, communautaire ou dominée?” in *Pouvoirs* 57, 1991.
53. Easton, David, *A Systems Analysis of Political Life*, New York: Wiley, 1965.
54. Eder, Klaus “Integration durch Kultur? Das Paradox der Suche nach einer europaischen Identitat”, în Reinhold Viehoff and Rien T. Segers (eds.), *Kultur. Identitat. Europa. U`ber die Schwierigkeiten und Moglichkeiten einer Konstruktion*, Frankfurt: Suhrkamp, 1999, pp. 147–791.
55. Eisenstadt Samuel N. and Rokkan, Stein (eds.), *Building Nations and States*, Beverly Hills: Sage, 1973.
56. Erdogan, T. R., quoted in EurActiv.com, “European Values and Identity”, [<http://www.euractiv.com/en/constitution/european-valuesidentity/article-154441>, accesat 2010-11-21].
57. Eriksen, Erik O., (ed.), *How to Reconstitute Democracy in Europe?* Proceedings from the RECON Opening Conference, Oslo 26 January 2007, Oslo: ARENA Centre for European Studies, 2007.
58. Eriksen, Erik O., *The Unfinished Democratization of Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
59. EurActiv.com, “Barroso highlights Europe’s ‘cultural dimension’”, 20 November 2006, [<http://www.euractiv.com/en/opinion/barroso-highlights-europe-culturalldimension/article-159838>, accesat 2010-07-17].
60. Eurobarometrul 73, *L’Opinion publique dans L’Union Européenne*, publicat în noiembrie 2010, cuprinde două volume și poate fi consultat pe site-ul Comisiei Europene la adresa: [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_vol2_fr.pdf].
61. Eurobarometrul Special 346, *New Europeans*, publicat pe site-ul Comisiei Europene la adresa: [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_346_en.pdf]

62. European Council, “The Treaty establishing a constitution for Europe”, Article II-82, Brussels, 16 December 2004, OJ C 310, pp. 1-474. [<http://www.eurotreaties.com/constitutiontext.html>, accesat 2010-12-08].

63. European Council, “Declaration on European Identity”, in *Bulletin of the European Communities*, No. 12, Section 5, Clause 2501. Copenhagen, 14 December 1973, pp. 118-122. [<http://www.ena.lu/europe/european-union/declaration-european-identity-copenhagen-1973.htm>, accesat 2010-12-07].

64. European Council, “Final Declaration of the Paris Summit”, Point 3, Bulletin of the European Communities, 10/1972, Part One, Chap. 1. [<http://www.ena.lu/mce.cfm>, accesat 2010-10-15].

65. European Council, “Fontainebleau European Council”, Bulletin of the European Communities, No. 6, 1984, pp. 7-13.

66. European Council, “Preamble” in “The Charter of Fundamental Rights of the Union”, Brussels, 18 December 2000, OJ C 364, pp. 1-22.

67. European Council, “Presidency of the European Council of 23 and 24 March 2000 in Lisbon”, [http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, accesat 2010-11-09].

68. European Council, “Sessions of the European Council – Fontainebleau, 25 and 26 June 1984”, Conclusions of the Sessions of the European Council (1975-1990), pp. 226-230, [http://aei.pitt.edu/1448/01/Fontainebleau_june_1994.pdf, accesat 2010-05-07].

69. European Parliament and the Council of Ministers, “Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008)”, Brussels, 30 December 2006, OJ L 412, pp. 44-50.

70. European Parliament and the Council, “Decision No 1934/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 on the European Year of Languages 2001”, Brussels, OJ L 232, pp. 1-5.

71. European Parliament, “Cultural Policy”, Fact Sheet, 4.17.0. [http://www.europarl.europa.eu/facts/4_17_0_en.htm, accesat 2010-11-20].

72. European Parliament, “History”, [http://ec.europa.eu/culture/eac/culture2000/historique/historic_en.html, accesat 2010-11-20].

73. European Parliament, “Resolution of 13 May 1974 on the protection of Europe’s cultural heritage”, Brussels, 30 May 1974, OJ C 62.

74. European Union, “Activities of the European Union – culture”, [http://europa.eu/pol/cult/index_en.htm, accesat 2010-07-21].

75. European Union, “Overviews of European Union activities – culture”, [http://europa.eu/pol/cult/overview_en.htm , accesat 2010-11-15].

76. Everson, Michelle, “Strong Evaluations, Self-Interpretation and Constitutional Patriotism”, in Erik Eriksen, John Fossum, Agustin Menéndez (eds.), *Constitution Making and Democratic Legitimacy*, Arena Report No. 5/2002.

77. Fabre, Daniel, “L’ethnologue et les nations” in Daniel Fabre (ed.) *L’Europe entre cultures et nations*, Paris: Editions de la Maison des sciences de l’homme, 1996, pp. 99–120.

78. Ferry, Jean Marc, “La pertinence du postnational,” in Jacques Lenoble and Nicole Dewandre (eds.), *L’Europe au soir des siècles: Identité et démocratie*, Paris: Seuil, 1992, pp. 39–59.

79. Figel, Jan, quoted in European Union, “Cultural Heritage: 5 projects to be awarded European prizes”, IP/06/300 Brussels, March 13 2006.

80. Figel, Jan, “Unity in Diversity: Europe’s Approach to Culture and Languages”, Speech given at Georgetown University, Washington DC, USA, 7 February 2006. [<http://www.eurunion.org/News/speeches/2006/060207jf.htm>, accesat 2010-09-04].

81. Figel, Jan, European Parliament, “Hearing of Mr Jan Figel (education, culture, multilingualism)”, Brussels 27 September 2004, [<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+PRESS+NR-20040927-1+0+DOC+XML+V0//EN>, accesat 2010- 10-15].

82. Figel, Jan, quoted in CEC, “Love Again with Europe, says Figel”, [http://ec.europa.eu/culture/portal/events/current/cult_launch_en.htm , accesat 2010-07-18].

83. Figel, Jan, quoted in European Union, “The European Commission proposes that 2008 be “European Year of Intercultural Dialogue””, Rapid Press Release, IP/05/1226, Brussels, 5 October, 2005 [<http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1226&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> , accesat 2010-09-24].

84. Fligstein, Neil, *Euroclash. The EU, European Identity and the Future of Europe*, New York: Oxford University Press, 2008.

85. Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973.

86. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, London: Blackwell, 1983.

87. Giddens, Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press, 1991.

88. Glockner, Iris Andrea, “Cultural versus Multiple Identities ? Applying Political and Cultural Identity Approaches to the Question of Multiple Identification in the European Union”, in Marloes Beers & Jenny Raflik (eds.), *Cultures nationales et identité communautaire. Un défi pour l’Europe?* Bruxelles: Peter Lang, 2010, pp. 27-38.

89. Green, David, “Who Are ‘The Europeans’? : European Political Identity in the Context of the Post-War Integration Project”, paper delivered at the ECSA’s Sixth Biennial International Conference, Pittsburgh, Pennsylvania, 2-5 June 1999, [<http://www.eucet.org/DavidGreenPaper.html>, accesat 2010-09-20];

90. Gripsrud, Jostein, ”The Cultural Dimension of Democracy” in Ib Bondebjerg and Peter Madsen, *Media, Democracy and European Culture*, Bristol: Intellect Ltd, 2008.

91. Guibernau, Montserrat, “Prospects for a European Identity”, in *Int J Polit Cult Soc* (2011) 24, pp. 31–43.

92. Guibernau, Montserrat, “Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment”, in *Nations and Nationalism*, 10(1/2), 2004, pp.125–144.

93. Habermas, Jürgen and Derrida, Jacques, “February 15, or, What Binds Europeans Together: Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in Core Europe”, in Daniel Levy, Max Pensky, and John Torpey, *Old Europe, New Europe, Core Europe*, New York: Verso, 2005, pp. 3–14.

94. Habermas, Jürgen, “The European Nation-State and the Pressures of Globalization”, in *New Left Review*, 46/1999.

95. Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.

96. Habermas, Jürgen, Ratzinger, Joseph, *Dialectica secularizării. Despre rațiune și religie*, Ed. Apostrof, Cluj-Napoca, 2005.

97. Habermas, Jürgen, *The Divided West*, Polity Press, Cambridge, 2006.

98. Habermas, Jürgen, *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*, MIT Press, Cambridge, 1998.

99. Habermas, Jürgen, *The Postnational Constellation: Political Essays*, Polity Press, Cambridge, 2001.

100. Habermas, Jürgen, *Time of Transitions*, Polity Press, Cambridge, 2006.

101. Habermas, Jürgen, *Warum braucht Europa eine Verfassung?*, in *Zeit der Übergänge*, 2001, pp. 104-129; în lucrare vom cita varianta tradusă în engleză de către Michelle Everson –

“So, Why Does Europe Need a Constitution?” - accesată pe site-ul European University Institute, la adresa: [www.iue.it/ RSC/EU/Reform02.pdf].

102. Hansen, Lene and Williams, Michael C., ”The Myths of Europe: Legitimacy, Community and the ’Crisis’ of the EU”, in *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 2, June 1999, pp. 233-249.

103. Heater, Derek, *Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education*, London : Longman, 1990.

104. Hellström, Anders, “’Unity –in-diversity’ – Rhetorical foundation for the construction of a EU identity”, Conference paper presented at NOPSA, Aalborg 15-17 August 2002, pp. 1-16.

105. Helsinki European Council, “Millennium Declaration”, in *Bulletin EU 12–1999*, Annexes to the Presidency conclusions (2/7), Annex I [<http://europa.eu.int/abc/doc/off/bull/en/9912/p000030.htm>].

106. Hermet, Guy *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris: Le Seuil, 1996.

107. Herrman, Richard K., Risse, Thomas and Brewers, Marillyn (eds.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, New York/Oxford : Rowman& Littlefield Publishers, 2004.

108. Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 1990.

109. Hobsbawm, Eric, *On History*, London : Weidenfeld & Nicolson, 1997.

110. Holmes, Leslie & Murray, Philomena, “Introduction: Citizenship and Identity in Europe” in Leslie Holmes & Philomena Murray, (eds.), *Citizenship and Identity in Europe*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 1999, pp. 1-23.

111. Ignatieff, Michael, *The Rights Revolution*, Toronto: Anansi, 2000.

112. Irina, Dana, “A Culture of Human Rights and the Right to Culture” în *Journal for Communication and Culture*, Volume 1, number 2 (Winter 2011), pp. 30-48.

113. Irina, Dana, “Rediscovering culture, the unexplored dimension of European democratic identity”, in *Journal for Communication and Culture*, Volume 2, number 1 (Spring 2012), pp. 88-104.

114. Irina, Dana, “The European Republic: A Utopia?” în Anuarul Scolii Doctorale de Filosofie (Anuary of the Philosophy Doctoral School), n. 1/2010.

115. Irina, Dana, “Uniunea Europeană: spre afirmarea calității de actor internațional”(“The European Union: towards affirmation of the role as an international actor”), în Stefan Silviu Ciobanu, Anamaria Viorica Balan, *Politică și diplomatie în Europa secolelor XIX-XX*, Ed. Universității, Bucharest, June 2010, pp. 262-276. (CNCSIS study).
116. Irina, Dana, « Le code civil européen. La conciliation des différents systèmes juridiques », în *Studia Universitatis. Studia Jurisprudentia*, n. 1/2009, pp. 87-106.
117. Johansson, Jonna, *Learning To Be (come) A Good European: A Critical Analysis of the Official European Union Discourse on European Identity and Higher Education*, Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, Dissertation No. 417, 2007.
118. Jones, Erik, “The politics of Europe 2000: Unity through diversity?”, in *Industrial Relations Journal*, Vol. 32, No. 5, December 2001, pp. 362- 379.
119. Jouen, Marjorie, Chambon, Nadège, *L'identité européenne dans les textes et les politiques communautaires*, Notre Europe, Etudes et Recherches, Paris, 2006.
120. Karolewski, Ireneusz, “Citizenship and collective identity in Europe”, in Ireneusz Karolewski and Viktoria Kaina (eds.), *European Identity. Theoretical Perspectives and Empirical Insights*, Berlin, Lit-Verlag, 2006, pp. 23-58.
121. Kastoryano, Riva (ed.), *An Identity for Europe. The Relevance of Multiculturalism in EU Construction*, New-York: Palgrave Macmillan, 2009.
122. Kastoryano, Riva, *La France, l'Allemagne et leurs immigrés. Négocier l'identité*, Paris: Armand Colin, 1997.
123. Kastoryano, Riva, *Negotiating Identities. States and Immigrants in France and Germany*, Princeton: Princeton University Press, 2002.
124. Kennedy, Duncan, *Sexy Dressing etc.*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
125. Kielmansegg, Peter Graf, “Integration und Demokratie”, in Markus Jachtenfuchs and Beate Kohler-Koch (eds.), *Europäische Integration*, Opladen : Leske&Budrich, 2003, pp. 49-83.
126. Kohli, Martin & Novak, Mojca, “Introduction” in Martin Kohli & Mojca Novak, (eds.), *Will Europe Work? – Integration, Employment and the Social Order*, London: Routledge, 2001, pp. 1-16.
127. Kohli, Martin, “The Battlegrounds of European Identity”, in *European Societies*, Vol. 2, No. 2, 2000, pp. 113-137.

128. Kraus, Peter, *A Union of Diversity Language, Identity and Polity-Building in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

129. Krauss, Peter, “Cultural Pluralism and European Polity-Building: Neither Westphalia nor Cosmopolis”, în *Journal of Common Market Studies*, 41, 2003, pp. 665–862.

130. Kumm, Mattias, “Why Europeans will not embrace constitutional patriotism”, in *Continuity and Change* (Cambridge Journals Online), vol. 6, January 2008, pp. 117-136.

131. Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

132. Lenoble, Jacques, “Penser l’identité et la démocratie en Europe,” in Jacques Lenoble and Nicole Dewandre (eds.), *L’Europe au soir des siècles: Identité et démocratie*, Paris: Seuil, 1992, pp. 293–315.

133. Leoussi, Athena S., “Myths of Ancestry”, in *Nations and Nationalism*, Vol. 7, No. 4, 2001, pp. 467-486.

134. Llobera, Joseph R., “The Concept of Europe as an Idée-force”, in *Critique of Anthropology*, Vol. 23, No. 2, 2003, pp. 155-174.

135. Lowenthal, David, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

136. MacDonald, Sharon, “Identity Complexes in Western Europe: Social Anthropological Perspectives”, in Sharon MacDonald, (ed.), *Inside European Identities. Ethnography in Western Europe*, Oxford: Berg, 1993.

137. Marga, Andrei, *Filosofia lui Habermas*, Ed. Polirom, Iași, 2006.

138. Marga, Andrei, *Filosofia unificării europene*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003.

139. Mayer, Franz C., and Palmowski, Jan “European Identities and the EU-The Ties that bind the Peoples of Europe”, in *Journal of Common Market Studies*, vol. 42, no. 3, 2004, pp. 573-598.

140. McCormick, John, “Habermas, Supranational Democracy and the European Constitution”, in *European Constitutional Law Review*, n. 2/2006, pp. 398-423.

141. McCreevy, Charlie, “The Development of the European Capital Market”, Rapid Press Release, SPEECH/06/160, London School of Economics, London, 9 March 2006, [<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/160&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>], pp. 1-7.

142. McDonald, Maryon, "The Construction of Difference: An Anthropological Approach to Stereotypes", in Sharon MacDonald, (ed.) *Inside European Identities. Ethnography in Western Europe*, Oxford: Berg, 1993.
143. Melkevik, Bjarne, *Rawls sau Habermas: o problemă de filosofie a dreptului*, Ed. Cugetarea, Iași, 2003.
144. Meyer, Thomas, *Die Identität Europas. Der EU eine Seele ?*, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2004.
145. Mill, John Stuart, "Considerations on Representative Government", in John Stuart Mill, *Utilitarianism. Liberty. Representative Government* (ed. H. C. Acton), London: Dent, 1972, pp. 187–428.
146. Mole, Richard C., *Discursive Constructions of Identity in European Politics*, London/New York: Palgrave Macmillan 2007.
147. Morin, Edgar, *Penser l'Europe*, Paris: Seuil, 1988.
148. Mouffe, Chantal, "La démocratie entre modernité et post-modernité: pour une démocratie plurielle", in *Revue du MAUSS* 8, 1990, pp. 14–30.
149. Neumann, Iver B., *Mening, materialitet, makt.*, Lund: Studentlitteratur, 2003.
150. Norton, Anne, *Reflections on Political Identity*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1988.
151. O'Byrne, Darren J., *The Dimensions of Global Citizenship. Political Identity Beyond the Nation-State*, London: Frank Cass, 2005.
152. Obradovic, Daniela, "Policy Legitimacy and the European Union", in *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 2, 1996, pp. 191-221.
153. *Official Journal of the European Union*, C 310, Vol. 47, 16 Decembrie 2004.
154. Olsen, Johan P., *Unity in Diversity- European style*, Working Paper No. 24, September 2005, Arena – Centre for European Studies, University of Oslo, [http://www.arena.uio.no/publications/working.papers2005/papers/wp05_24.pdf], pp. 1-42.
155. Ortega y Gasset, Jose, *Gesammelte Werke III*, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1978.
156. Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*, Palgrave, New York, 2000.

157. Parker, Noel, “The Ins-and-Outs of European Civilization: How Can the Margins Inform Research on Europe?”, Work Paper 69-98, Centre for Cultural Research, University of Aarhus, Denmark, 2 September 1998, [<http://www.hum.au.dk/ckultur/f/pages/publications/np/margins.htm>, accesat 2010-11-16].
158. Prodi, Romano, “Address by Mr Prodi to Parliament, 14 September”, in *Bulletin of the European Union*, 9-1999 (en): 2.2.1., [<http://europa.eu/bulletin/en/9909/p202001.htm>, accesat 2010-11-01].
159. Rawls, John, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.
160. Raz, Joseph, “Multiculturalism: A Liberal Perspective”, in *Dissent*, Winter 1994.
161. Reding, Vivian, “Answer given by Reding, V. on the 1 October 2001”, Brussels, 18. April, 2002, *OJ C93 E*.
162. Risse, Thomas, “The Euro between National and European Identity”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 10, No. 4, August 2003, pp. 487-505.
163. Ross, George, *Jacques Delors and European Integration*, Cambridge: Polity Press, 1995.
164. Rudolph, Enno, “Historical manifestations of European identity and its failures”, in Furio Cerutti and Enno Rudolph (eds.) *A Soul for Europe: on the political and cultural identity of the Europeans*, Vol. 1, Leuven: Peeters, 2001.
165. Ruiz Jiménez, Antonia, *European and National Identities in the EU's Old and New Member States: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components*, *European Integration online Papers*, vol. 8, no. 11, [<http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-011.pdf>].
166. Schlesinger, Philip, “Europeanness – A New Cultural Battlefield”, in *Innovation*, Vol. 5, No. 1, 1992, pp. 11-22.
167. Schmidt, Vivien, *Democracy in Europe: the EU and national politics*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
168. Shakman Hurd, Elizabeth, “Negotiating Europe: the politics of religion and the prospects for Turkish accession”, in *Review of International Studies*, Vol. 32, No. 3, July 2006, pp. 401-418.
169. Shore, Chris, “In uno plures” (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe’, in *Cultural Analysis*, 5/2006, pp. 7–26.
170. Shore, Chris, *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*, London: Routledge, 2000.

171. Siedentop, Larry, *Democracy in Europe*, London : Allen Lane The Penguin Press, 2000.
172. Smith, Anthony D., “Chosen Peoples: Why Ethnic Groups Survive?”, in *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 15, No. 3, July 1992, pp. 436-456.
173. Smith, Anthony D., “National Identity and the Idea of European Unity”, in *International Affairs*, 2001, vol. 68, no.1, pp. 55-76.
174. Smith, Anthony D., “The Diffusion of Nationalism: Some Historical and Sociological Perspectives”, in *British Journal of Sociology*, Vol. 29, No. 2, June 1978, pp. 234-246.
175. Smith, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press, 1995.
176. Squires, Judith, “Diversity: A Politics of Difference or a Management Strategy?”, University of Bristol (lucrare nepublicată), 2005, pp. 1-23.
177. Stevenson, Nick, *Cultural Citizenship. Cosmopolitan Questions*, Open University, Galsgow: Bell & Bain Ltd, 2003.
178. Stjerno, Steinar, *Solidarity in Europe: The History of an Idea*, Cambridge University Press, New York, 2004.
179. Strath, Bo, *Europe and the Other and Europe as the Other*, Brussels: P.I.E.-Peter Lang, 2000.
180. Tassin, Etienne, “Europe, une communauté politique” in *Esprit* 176, November 1991, pp. 63–79.
181. Telo, Mario, *Europe: a Civilian Power? European Union, Global Governance, World Order*, New York: Palgrave Macmillan, 2006.
182. The Treaty establishing a Constitution for Europe (The Policies and Functioning of the Union), Title III, Chapter V, Section 3, Culture, Article III- 280 (*Official Journal of the European Union*, C 310, Volume 47, [16 December 2004](#), pp. 125–126).
183. Thébault, Jean-Claude, “Preface” in Thomas Jansen, (ed.), *Reflections on European Identity*, Working Paper, 1999, European Commission Forward Studies Unit, pp. 5-6.
184. Theiler, T., “Political Symbolism and European Integration”, Manchester University Press: Manchester, 2005.
185. Thomas Meyer, *Die Identität Europas. Der EU eine Seele ?*, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2004.

186. Thomassen, Jacques (ed.), *The Legitimacy of the European Union after Enlargement*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

187. Tilly, Charles, *The Nation-State Formation, Reflections on the History of European State Building*, Princeton: Princeton University Press, 1973.

188. Tindemans, Leo, “European Union - Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council”, in *Bulletin of the European Communities*, 1976, Supplement 1/76, pp. 1-32.

189. Traynor, Ian, “As the EU turns 50 Pope says it’s on path to oblivion” in *The Guardian*, 26 March, 2007.

190. Treaty on European Union (signed in Maastricht on 7 February 1992), consolidated version incorporating the changes made by the Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Amsterdam on 2 October 1997 (European Union 1999: 11–68).

191. Tully, James, *Strange Multiplicity. Constitutionalism in an Age of Diversity*, Cambridge University Press, 1995.

192. Tylor, Edward B., *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, London: Gordon Press, 1974.

193. Ullmann, Wolfgang, “Identity, Citizenship and Democracy in Europe”, in Joe Andrew, Malcolm Crook and Michael Waller (eds.), *Why Europe? Problems of Culture and Identity. Volume I: Political and Historical Dimensions*, London: Macmillan Press Ltd., 2000.

194. Unger, Roberto, *What Should the Left Propose*, Verso, 2005.

195. Van Ham, Peter, “Europe’s post-modern identity: a critical appraisal”, in *International Politics*, Vol. 38, No. 2, June 2001, pp. 229- 252. Van Ham, Peter, *European Integration and the Postmodern Condition. Governance, Democracy, Identity*, London: Routledge, 2001.

196. Veen, Hans-Joachim, “Towards a European Identity: Policy or Culture?”, in Joe Andrew, Malcolm Crook and Michael Waller (eds.), *Why Europe? Problems of Culture and Identity. Volume I: Political and Historical Dimensions*, London: Macmillan Press Ltd., 2000.

197. Volker, Thomas, “Reform of EU Education Policy”, in *European Education*, Vol. 30, No. 3. Fall 1998, pp. 11-15.

198. Von Bogdandy, Armin, “Leistungsgrenzen des Verfassungsrechts. Europäische und nationale Identität: Integration durch Verfassungsrecht?”, in *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer (VVDStRL)*, Vol. 62, 2002, pp. 156–93.

199. Weiler Joseph H.H., Haltern, Ulrich and Mayer, Franz, “European Democracy and its Critique”, in *West European Politics*, Special issue on: *The crisis of Representation in Europe*, vol. 18, no. 3, 1995, pp. 4-39.
200. Weiler, Joseph H.H., *The Constitution of Europe: Do the new clothes have an emperor? and other Essays on European Integration*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
201. Weinshall, Matthew, “Means, Ends and Public Ignorance in Habermas’s Theory of Democracy”, in *Critical Review*, Winter 2003, n. 15, pp. 28-57.
202. Wilde, Lawrence “Europe and the ‘re-regulation of world society’: A critique of Habermas”, in *Capital & Class*, Autumn 2007, pp. 47-67.
203. Wintle, Michael, “Introduction: Cultural Diversity and Identity in Europe” in Michael Wintle (ed.), *Culture and Identity in Europe. Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present*, Aldershot: Avebury, 1996, pp. 1-7.
204. Yiakoumaki, Vassiliki, “”Local”, “Ethnic”, and “Rural Food”: On the Emergence of “Cultural Diversity” in Post-EU-Accession Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 24, No. 2, October 2006, pp. 415-445.
205. Yoshino, Ryoko, *European Identity and Democracy of the EU*, paper presented at the International Studies Association 50th Annual Convention, New-York, 15-18 February 2009.